

מהפסולת (רי"ף ורא"ש ור"ת (בספר הישר כג נב). ודעת ר"ח שלהלכה אסור אף ביו"ט. ובתשובת משכנות יעקב (או"ח קב) מחמיר בחליבה על גבי אוכלין, ואפילו ביום טוב נסתפק אם להקל). ויש אומרים שבשבת אסור אבל פטור (רמב"ם, הובא במג"א. ובחזו"א פירש טעמו משום מוקצה. ובאגלי טל פירש בדעת הרמב"ם שחייב מהתורה).

נקטו הפוסקים שאם חולב מעל גבי האוכל ואינו נבלל בו אלא החלב צלול מעל האוכל – אסור [ולכן אמרו 'חולב אדם עז' – ולא 'עזיו', שבכמות גדולה של חלב שאינה נבללת עם האוכל – אסור]. וכן כתבו שגם אם הוא נבלל עמו, אם בדעתו להפרידו לאחר זמן – אסור, שזה בכלל חולב למשקה (עפ"י חזון איש נו; הר צבי כאן בשם הגרא"ז מלצר).

החזו"א (נו) האריך להוכיח שאין לחלוב אלא על ידי נכרי [או על ידי מכשיר חשמלי המופעל על ידי שיעון, אם לא משום חלול שבת של פועלי חברת החשמל – ע"ש לה, ד]. ואם אי אפשר – אין התר לחלוב אלא על הקרקע או על כלי מאוס, בענין שהחלב ילך לאיבוד. והוסיף שם דברים הנוגעים להעסקת פועלים ערבים לצורך זה, וזו לשונו:

'... ומכל מקום חייב כל אדם להשתדל לחלוב על ידי אינו יהודי, שזו דרך הישרה על פי התורה וסופה להתקיים וכן נוהגין בכל המקומות שהשבת אצלן ביוקר, ומדרך התורה להחזיק שלוו' עם כל אדם ולהעביר על המדה, וכמש"כ הר"מ פ"י מה' מלכים ה"ב, וכשם שאין ראוי לחכם לכעוס ולנקום במריע לו מתוך חולי רוח, כן אין ראוי לנקום ולשנוא את המריע מתוך חולי נפש המשכלת וחסר משקל המדות, ואין בין בליעל למטורף הדעת ולא כלום, וכל העונשים הוא להיות חכמים החכמים מוגבלה מאד ובלתי מספקת ליתן לפתאים ערמה, ההכרח להשתמש בעונשים להקים גדרי עולם שלא יהיה העולם טרף לשני בריאי הגוף וחלושי השכל, אבל העונש צריך להעשות מתוך יגון עמוק, נקי מרגש צרות עין בשל אחרים, ובהיות האדם בלתי שלם בתכלית השלמות ומורגז ביצר הרע, לא יחדל מלהיות רחמני ולהתירשל בשעה שמצוה לעשות דין, ואז ניתן לו להשתמש גם בהערת טבעת נקמה תחת פיקוח הדעת שאין הערתו בזה רק לזירוז הדין, וזהו בכלל בכל לבבך בשני יצריך'.

ע"ע בתשובת הגר"ע ובאגרת החזון-איש בשו"ת אחיעזר ח"ד ז.

דף קמה

רבי יוחנן אמר: אחד כבשים ואחד שלקות לגופן מותר למימיהן חייב חטאת'. הטעם שלגופם מותר ואין אוסרים כשאר מלאכה שאינה צריכה לגופה' – לפי שאין דרך דישה בכך, הלכך מותר אפילו לרבי יהודה המחייב על מלאכה שא"צ לגופה (עפ"י תוס' עג: ד"ה וצריך. ואין זה משום עשיית מלאכה כלאחר יד כי או היה בדין לאסור, אלא כאן עצם המלאכה מוגדרת לפי מטרתה [וכיו"ב מצינו פירוש 'אין דרך' במשמעות שאינה מלאכה כלל – ערש"י ג סע"א אין דרך הוצאה בלא עקירה והנחה. ולהלן קנג: כתב רש"י שאינה מלאכה כלל], ומצינו דוגמאות כיו"ב – ע' לעיל קיז. קלג. קמ. וע"ע דוגמות נוספות בקהלות יעקב סי' ב. ונתן שם גדר וכלל בעיקרון זה).

ויש להוסיף (עפ"י דברי התוס' בכתובות ו. ד"ה האי – אלא שהם כתבו לדברי רב, ואפשר שאף ריו"ח מודה לסברא זו) כיון שאין דרכם של כבשים ושלקות בסחיטה, אין שם 'משקה' על הנסחט והרי זה כמפורר את האוכל, אלא שאם סחט למימיהם סובר רבי יוחנן שהחשיבם להיות 'משקה' לכך חייב, אבל כל כמה שלא סחט למימיהם אין זה משקה, הלכך אין כאן מלאכת דישה כלל (עפ"י קהלות יעקב כתובות ג).

לכאורה כן צריך לומר בדעת הרמב"ם, שהרי לשיטתו (ח,ז) החובל חייב משום תולדת 'דש' וכתב שהחובל מחמת כעס גם כן חייב, הגם שאינו צריך את הדם היוצא, הרי שאין הצורך בדבר הנסחט מגדיר את מלאכת 'דש' – ועל כרחנו לומר שכאן פטור משום 'אוכלא דאיפרת' כנ"ל.

יש מהראשונים סוברים שרבי יוחנן מחייב על סחיטת כל הפירות שדרכן בכך, שלא כרב שאמר (בסמוך) דבר תורה אינו חייב אלא על זיתים וענבים (עפ"י רשב"א. וכן נראית דעת רב חסדא לעיל קמד: כדפרש"י שם (בד"ה כרב חסדא), שכיון שהחשיבם בסחיטתו חייב עליהם. עפ"י צ"צ).

ויש סוברים שרק בכגון כבשים ושלקות אמר רבי יוחנן, מפני שבלעו משקים מבחוץ אבל מיץ הפרי עצמו אינו חשוב משקה לחייב עליו כי אם בזיתים וענבים (עפ"י ר"ח ותורי"ד).

א. יש לפרש סברת החילוק בשני אופנים; א. כאן כבש במשקה חשוב לכך חייב על סחיטתו, ואילו כאן שהוא מיץ הפרי אינו משקה חשוב לחייב עליו. וכן יש לדייק קצת מלשון הרי"ד. ב. כאן נחשב 'מפרק' כיון שהמשקים הם דבר נפרד מהפרי, שבאו לו מבחוץ, הלכך אינו כמפריד אוכל בעלמא, משא"כ במיץ של הפרי עצמו שהוא חלק ממנו (ע' באריכות בהסבר שיטת ר"ח בסברא זו, באבי עזרי שבת ת,י). ונראה לכאורה שגם לפי הסברא הראשונה, אפילו אם כבש במי פירות מלבד יין וחומץ (שנחשב גם הוא 'משקה' להכשר. ע' מכשירין ג,ב) – חייב, שכיון שהיו נפרדים שם 'משקה' עליהם לענין זה, ואינו ענין לתורת 'משקה' האמור בטומאה.

ב. הסוחט דג לציר דומה לשלקות – כי גם הוא בלע משקים גמורים (וכן כתב המג"א שכ"ק"ב. אך מדברי רבנו ירוחם שהביא נראה שסוחט דג הריהו סוחט את מיצו הטבעיים ושונה משלקות ולכן מותר). ולכך הקשו בגמרא סתירה בדברי שמואל מדג על שלקות.

ועוד י"ל שלכך הקשו ולא חילקו, שלא מסתבר לחלק בכך אלא לרבי יוחנן בדאורייתא, אבל לשמואל משמע שבליעת משקים מבחוץ היא סברא לפטור שהרי סתם ופטור בכבשים ומשמע אפילו זיתים כבושים [ואמנם רש"י כתב 'ירק' אך נראה שלפי האמת שמואל פטר גם בזיתים וענבים שהרי בכבשים אין חשיבות לזיתים וענבים יותר משאר ירקות], והיינו משום שסחיטת משקים הבאים מבחוץ אינה דומה לדש שמפריד הדבר הבלוע בו מתולדה, וא"כ אין סברא שמדורבנן תהא זו סברא לאסור. ולפי זה מה שכבשים אסור לסחוט ושאר פירות מותר לכתחילה, צ"ל הטעם הוא מפני שהכבשים דרכם בכך משא"כ בשאר פירות (וכ"כ חילוק זה בבאה"ל בדעת ר"ח), אבל במג"א (סק"ט) כתב מפני שהכבשים בלעו משקה גמור, ולפי האמור אין זה טעם אליבא דשמואל.

(ע"ב) 'אלא לעדות אשה בלבד'. על דברי רש"י כאן, שלכך מועיל עדות כזו משום אפקעינהו רבנן לקדושין – ע' בספר אבני מילואים ק,א; שו"ת דובב מישרים ח"א פג וח"ב ה; משיב דבר ח"ד מט; אחיעזר ח"ג ח,ב.

'איבעיא להו עד מפי עד לעדות בכור מהו...' אף על פי שבשאר איסורים שבתורה עד מפי עד כשר – בכור שצריך התר על ידי חכם מומחה או שלשה שאינם מומחים, הריהו דומה לעדות הנאמרת בבית דין דוקא, שאין כשר בה עד מפי עד (עפ"י מנחת בכורים בכורות לו. ע"ע באגרות משה אה"ע ח"א מג ד"ה ועיין בבכורות. וע"ע ביוסף דעת בכורות לו.).

'התם הוא דמעיקרא אוכלא ולבסוף אוכלא'. פרש בתורי"ד (לעיל יט): לא שלדבש יש דין 'אכל', שהרי הוא משקה משבעת המשקים המכשירים לקבלת טומאה, אלא הכוונה היא שאין דרך העולם לשתות דבש אלא לאכלו על ידי טיבול, ולכן גם כשהוא בתוך החלה יכול לאוכלו ולא יבוא לסחטו הלכך לא גזרו בו.

יש להעיר שמלשון רש"י (יט) משמע שאין שייכת בו סחיטה מן הדין, כי אינו משקה אלא דינו כאוכלא דאיפרת (= מאכל שנתפורר. ע' ביצה ג.). וכן כתב ב'חדושי הר"ן' שם [ומכל מקום כל שלא ריסק אסור, שהרי הוא כמו דש שמפרק האוכל מן הפסולת (עריטב"א). ובשפת אמת צדד שאף קודם ריסקו היא מותר].
ואולי יש לומר שאעפ"י שיש לו דין משקה לענין טומאה (ע' מחלוקת מג"א וט"ו קנח סק"ו ובשו"ת חת"ס מה), יש בו גם כן תורת 'אוכל' לענין שבת בגלל צורת אכילתו, ועל כן אין בו שינוי בשמו ובמהותו כשיוצא מן החלות.
וע' בר"ש סוף עוקצין שהקשה מדוע לא נקטו כאן 'מעיקרא משקה והשתא משקה'. ויש מי שכתב לתרץ עפ"י דקדוק לשון הרמב"ם (טומאת אוכלין א, יח) שנראה שלא יצא הדבש מתורת אוכל לתורת משקה אלא בצירוף שני תנאים; שריסק החלות וגם יזוב מן הכוורת, ולכך כאן שעדיין הדבש בתוך הכוורת, עדיין 'אוכל' הוא (עפ"י חדושי הגר"ז בנגיס ח"ב סד, ג). ואולם נראה שאין בזה לישב דברי רש"י, כי מרש"י משמע שאין אפשרות של חיוב סחיטה כלל, אפילו אם יוציאו מהכוורת. וצריך לתרץ כדלעיל שמכל מקום יש בו גם תורת אוכל. וצריך בירור בכל זה.

רבי יוחנן רייק מכותה דבבלאי. אמר רב יוסף ולירוק אנן מתרנגולתא דרבי אבא... יתיב רחב"א ור"א קמיה דרבי יוחנן... איתער בהו רבי יוחנן אמר להו דרדקי...' אולי כדי להוציא מלב כאילו רבי יוחנן זלזל בבני בבלי, לכך הסמיכו הסיפור עם תלמידי רבי יוחנן שהיו ממעטים בכבודה של בבלי לומר שאפילו מדבר שבא"י, עופותיו שמנים משל בבלי; וכן המועדים בבבל שמחים מפני שהם עניים; הת"ח מצויינים שאינם בני תורה, ואילו רבי יוחנן דחה דבריהם ופירש כולם לשבח (עפ"י ברכת שמעון לגרב"ש שניאורסון זצ"ל).

ע"ע בכורות יח. שהעיר רבי יוחנן לר' חייא בר אבא תלמידו 'עד דאכלת כפנייתא בבבל תרגמינא מסיפא' ופרשו התוס', מוטב היה לך להיות אצלי ולטרוח בהלכה משהיית אוכל כפניות (פירות גרועים) בבבל.

ז' וכל שלא בא בחמין מלפני השבת – מדיחין אותו בחמין בשבת. כתבו התוס' (לעיל לט), לדעת רבנו תם שעירורי מכלי ראשון דינו ככלי ראשון עצמו שהוא מבשל (וכן נקטו הפוסקים להלכה), אין התר להדיח בחמין אלא בעירורי מכלי שני. ונחלקו שני התירושים בתוס' האם דוקא הדחה מכלי שני מותרת, אבל שרייתו בכלי שני אסורה משום שנראה כמבשל [ושונה זה מתבלין שבא למתק הקדרה – שאינו נראה כמבשל. ובתורי"ד חילק בין תבלין שאין שרייתו גמר מלאכתו לאותם שהם מלוחים ושרייתם היא גמר מלאכתם], או שמא גם נתינה בתוך כלי שני מותרת, אלא שנקט כאן 'מדיחין' להשמיענו שקוליים האיסופנין אסור אפילו בהדחה.

להלכה, המגן-אברהם והגר"ז בשו"ע והחיי-אדם והמשנ"ב החמירו לחוש לתירוץ הראשון. ואולם הרבה פוסקים נקטו להקל. וכן פסק להלכה הגר"ע יוסף שליט"א (ע' במאור ישראל כאן; שו"ת יחיה דעת ח"ו כב; לויית חן מד), כי כן היא דעת רוב הפוסקים כתירוץ השני שבתוס'. ופסק להתיר ליתן עלי נענע (מנתה) בחמין שבכלי שני.

[יש להעיר שלפי דברי כמה פוסקים (המובאים במשנ"ב שיה סקמ"ב), אין אנו בקיאים אלו מינים הנם קלי בישול, ולכן כתבו להחמיר בשאר מאכלים חוץ ממים ושמן ועוד מיני תבלין מסוימים, שלא ליתנם בתוך חמין שבכלי שני מחשש בישול. לפי זה אין נפקותא בשאלה הנזכרת אלא בדברים שידועים אנו בודאי שאינם קלי בישול.]

ואולם נראה שדעת הגר"ע שליט"א גם בזה שאין לחוש לשאר מאכלים שהם מקלי בישול. וכפי שנקט החזו"א (ג, יח יט) ועוד. וכן תפס בפשיטות בשו"ת מלמד להועיל (ח"א נט).

ולענין נתינת לימון בכלי שני – כתב החזו"ן-איש (גב, יט) להקל, כי מטעם 'מחזי כמבשל' אין לחוש שהרי

הוא כתבלין, ובתבלין הלא מפורש במשנה שמותר כמו שהביאו התוס'. וגם אין להחזיקו כקל להתבשל. [דעת החזו"א (שם סק"ח) כנזכר, שאין לחוש בשאר דברים שהם מקלי הבישול מלבד פת, וזה דלא כהמג"א והמשנ"ב]. ואולם כאשר המים חמים מאד עד שהיד נכוית מהם, יש מקום לחוש לדברי החיי-אדם (מובא במשנ"ב שיה סקמ"ח) שאסור אף בכלי שני. וע"ע אגרות משה או"ח ח"ד עד עמ' קלד].

'שהדחתן זו היא גמר מלאכתן'. פירוש, הדחתן בחמין (רש"י כאן; רמב"ם שבת ט,ב) ומשום מלאכת בישול, אבל הדחה בצונן, אף על פי שהיא מתקנת המאכל אין חייבים על כך משום מלאכת 'מכה בפטיש' שאין מלאכה זו באוכלין. כן דעת רוב הפוסקים.

ויש סוברים (עפ"י הירושלמי פרק 'כלל גדול') שאם אינו נאכל מחמת מלחו, אפילו בצונן אסור משום מלאכת 'מכה בפטיש' שבוה הוא גומר את מלאכתן (עפ"י הלבוש; פרי מגדים שית, בא"א טז; נשמת אדם. וע"ע מנחת חינוך מוסף השבת יא,ז; קהלות יעקב מא). ראה בהרחבה דעות הפוסקים בבאור הלכה (שית,ד), וכן במאור ישראל (לעיל לט) ובלוית חן (מד). ונקטו לעיקר כדעת המקלים. וכן נקט לעיקר בשו"ת שבט הלוי (ח"ח סוס"י גד. וע"ש בח"ז מא).

ואולם יש מקום לומר שקוליים האספנין וכדומה, ראויים להאכל גם ללא הדחה על ידי הדחק ולכן אין בהם משום 'מכה בפטיש', כי גם קודם לכן נחשבים כמאכל הראוי לאנשים מסוימים, אבל דבר שאינו ראוי כלל להאכל ומתקנו לאכילה, ניתן לומר שיש בדבר משום מלאכת 'מכה בפטיש' כסברת האחרונים הנ"ל (כן כתב בשו"ת אגרות משה או"ח ח"ב נב. והסיק שם שאף כי מדינא נראה כדברי הבאור-הלכה, אבל יש לקט ספק לדינא' בדבר ויש לחוש לדעת המחמירים. ובשו"ת רב פעלים (ח"ב נב) נקט להלכה כדעת הפוסקים שגם באוכלין יש איסור משום 'מכה בפטיש'. וכן נקט בקיצור שלחן ערוך (פ,ו). וע' גם בשו"ת דובב מישרים ח"א ס ובספר ברכת שמעון כאן).

'מפני מה תלמידי חכמים שבבבל מצויינין, לפי שאינן בני תורה'. פירוש, העם שבבבל מפני שאינם בני תורה ואינם יודעים להעריך ולכבד כראוי לתלמידי חכמים שביניהם, לכך ת"ח שבבבל צריכים לציין עצמם במלבושיהם (עפ"י תפארת ישראל אבות ה,ה; מאור ישראל כאן, ע"ש). ויש מפרשים דקאי על ת"ח עצמם. וכתב בספר בן יהוידע שלכך קראם רבי יוחנן 'דרדקי' כשנעדר, לפי שהקלו בכבוד חכמי בבל. ע"ע: דובר צדק עמ' 50.

'שאיין לך כל רגל ורגל שלא באתה בולשת... ובעל זמורה' – כינוי לפקיד ברומא העתיקה שתפקידו היה להלקות הנידונים למלקות בחבילת זמורות (מילון א"ש).

'אלו תלמידי חכמים שבבבל שעושיין ציצין ופרחים לתורה'. בספר בן יהוידע פרש: 'צי צין' לשון הצצה והסתכלות, שהרב שונה לתלמידו דבר משנה או ברייתא בטעות, כדי לבדוק אם התלמיד מסתכל ומעיין היטב בהלכה. (ומצאנו כן כמה פעמים בגמרא, בעיקר אצל רבא ורב פפא – חכמי בבל). ו'פרחים' – שעושה לו פלפול שאינו קיים לפי האמת, כי אם לחדד את שכלו, כי סוף דבר שהוא דוחה דברים אלו, כמו הפרח שהוא נאה ואחר כך גובל לארץ ואין לו קיום.

'ככתבם וכלשונם'

'דאמרי אינשי: במתא – שמאי, בלא מתא – תותבאי' –

'והיינו דאחר שנתגרש אדם הראשון מגן עדן שהוא מקומו, עשו לו מלבושים, וכפיהם הוא הכבוד, וזהו בעולם הזה שפעולות התורה והמצוות הוא נקרא גוף האדם והרשות הוא מלבושיו, אבל בגן עדן הלבוש מפעולות התורה והמצוות כמו שאמרו בזהר (ויקהל רי.), והיינו דגוף האדם שם נקרא רק המחשבות ורצונות שבמוח ולב, וכמו בעולם הזה הגוף נקרא גוף האדם והלבוש מה שמלביש את הגוף, ולאחר מיתה אז גוף האדם נקרא הנשמה, והגוף נקרא רק לבוש, וזהו דרגא דרבי שמעון בן יוחאי בברכות לה: דלית ליה הנהג בהם מנהג דרך ארץ, כי הוא זכה בעולם הזה ממש להיות כמו בגן עדן שהגוף הוא רק לבוש ועליא לאתכליא ולא המדת דרך ארץ, וכמו שאמרו בשבת (לג): שהעניש להעוסקים בדרך ארץ, ואין כאן מקומו. ושם הכבוד כפי הפעולות שלו בתורה ומצוות ועוד למעלה הלבוש כדאיתא בזהר (שם ב) מן הכוונות שבלב ורצונות לתורה ומצוות, עיין שם. ושם הכבוד לכל אחד כפי כוונתו הטובה, ועדיין נקרא 'בלא מתאי' (כלומר אינו במקומו, שצריך עדיין להתכבד במלבושיו) אבל במתאי, זה יהיה בעולם הבא שהוא שנת היובל' (כנודע בזהר) ש'תשובו איש אל אחוזתו', שם יהיה שמאי (בו אני מתכבד) – השם מורה על העצם, רוצה לומר כפי עצם שורש כל אחד במקור מחצב הנשמות, ואז יהיו ערומים כקודם החטא בלי לבוש, שהלבוש נעשה רק על ידי ידיעה דטוב ורע, ועל ידי הבחירה והשתדלות האדם שהוא הטורח דערב שבת, אבל אז יתברר שאין מקום להשתדלות כלל'.

(מתוך צדקת הצדיק – קנה. וע"ע בלקוטי מאמרים עמ' 152)

'... תני רב יוסף אלו תלמידי חכמים שבבבל שעושיין ציצין ופרחים לתורה' –

'... והם שתי מדרגות ד'נועם' ו'חובלים' הנדרש בסנהדרין (כד). על תלמידי חכמים דארץ ישראל ודבבל... ועיקר הרבצת תורה היה בבבל כדאיתא בכתובות (קו.). כי ריבוי התלמידים הוא על ידי הפלפול והחדוד שהוא על ידי המחלוקת וההפכים, וזהו המחודדן (וה לזה בהלכה – ע' לעיל סג.), על ידי זה עולין לגדולה דהיינו העמדת תלמידים, כי שני הפכים על כרחם צריכים לאמצעי ודעת המחבר, וזה נקרא והדרך צלח רכב... (תהלים מה). וכדרך שאמרו שתלמידי חכמים שבבבל עושיין ציצין ופרחים לתורה, ובזהר נקרא פלפול התלמוד 'קשוטי כלה' – שזהו ההדר באמת, ולכך תלמידי חכמים שבבבל מצויינין לפי שאינם בני מקומן, ופירוש שאינם בני מקומן – שהחדוד מוציאו ממקומו, כי 'נוחין' (לעיל שם) בישוב הדעת הרי זה על דרך שדרשו (מגילה יב): שאנן מואב מנעוריו ושקט הוא אל שמריו... ובגולה לא הלך על כן עמד טעמו בו וריחו לא נמר (ירמיה מה). דיתבי בדוכתייהו, אבל החדוד מרחיב הדרוש ומרחיקו ממקומו ועל ידי זה מצויינין, וזה גורם לגסות הרוח ולשלא לשמה, דהיינו על מנת שיקראנו רבי כדאיתא בנדרים (סב.). ולכן אמרו בקידושין (מט:): דגסות הרוח לבבל נחתא. ולכך התנו בזה על דבר אמת וענוה צדק (המשך הכתוב בתהלים שם) ואז זוכין לימין התורה (סוף הפסוק: ותורך נוראות ימינך), שזהו מדרגה אחרונה ותכלית התורה עד שעולה לגדולה... (מתוך צדקת הצדיק קפח)